

Marianne Teigland

Psykiske lidelser i fengsel

Helsefremmende og
kriminalitetsforebyggende
arbeid med innsatte

FAGBOKFORLAGET

Marianne Teigland

Psykiske lidelser i fengsel

Helsefremmende og
kriminalitetsforebyggende
arbeid med innsatte

FAGBOKFORLAGET

Forord

Denne boken er blitt til på bakgrunn av mange års arbeid som psykolog i flere norske fengsler og som rettspsykiatrisk sakkyndig. Som leder for Fengselspsykiatrisk poliklinikk og Rettspsykiatrisk poliklinikk, Oslo universitetssykehus, har jeg hatt det privilegium å være tilknyttet et fagmiljø som har bidratt til å utvikle kunnskap om innsatte med psykiske lidelser. Jeg har hatt gleden av å undervise, veilede og samarbeide med mange forskjellige yrkesgrupper som har flerfoldige roller og oppgaver overfor fengselsinnsatte, og som sammen må balansere hensynet til samfunnsvernet og ivaretagelse av innsatte. Selv om rammevilkårene mildt sagt ikke alltid er optimale, og utfordringene står i kø, så er det gjennomgående inntrykket at fengselsbetjenter, helsepersonell, sosialkonsulenter, lærere, prester, politi, jurister og andre legger en imponerende innsats i sin yrkesutøvelse. Tilsvarende gjelder for det arbeidet som gjøres for innsatte og deres pårørende av frivillige organisasjoner som blant andre Røde Kors, Way Back og foreningen For Fangers Pårørende. Det tverrfaglige samarbeidet har vært lærerikt, inspirerende og betryggende.

Det er forsket på forekomst av psykiske lidelser i fengsel, og det er foretatt offentlige utredninger, men det har manglet faglitteratur som spesifikt omhandler innsatte med psykiske lidelser. Denne fagboken gir en innføring i psykiske lidelser i fengsel og muligheter og utfordringer knyttet til arbeid med innsatte.

Ambisjonen med boken har vært å skrive om psykiske lidelser i fengsel på en måte som kan være gjenkjennbart, informativt og nyttig for alle som arbeider innenfor retts- og fengselssystemet. Ønsket om å nå ut så bredt innebærer en risiko for at noe av teksten for noen vil være unødvendig avansert eller at noe vil være for enkelt, men samlet vil boken gi leseren en oversikt over fagfeltet. For å levendegjøre fagstoffet er dette illustrert med kasuseksempler. Kasuseksemplene er ment å være typiske, og kan derfor virke gjenkjennbare. Eksempelene er utarbeidet på grunnlag av reelle erfaringer med innsatte med psykiske lidelser, men disse er satt sammen og omskrevet slik at de ikke kan knyttes til noen enkeltpersoner.

Jeg håper at boken kan være en hjelp til å manøvrere klokt i et landskap med mange fallgruver. Jeg håper at den vil gi kunnskap som bidrar til større trygghet i møte med innsatte med psykiske lidelser og øker den gjensidige forståelsen og respekten for forskjellige etaters roller og oppdrag. Aller mest håper jeg at økt kunnskap kan bidra til å bedre vilkårene for innsatte med psykiske lidelser.

Takk

Jeg vil takke kolleger, samarbeidspartnere og pasienter for alt dere har lært meg. Takk til Fagbokforlagets redaktør Ellen Aspelund, som har geleidet meg trygt gjennom skriveprosessen, og takk til forsker Christine Friestad, høyskolelektor Jens Borgejordet og politiadvokat Siri Weisæth for fagfellevurderinger.

Jeg takker min mann, Pål, og mine barn, Hanne og Ragnvald, som har støttet meg og tålt å bli forsømt til fordel for bokprosjektet. Takk til nære venner for oppmuntring og vedvarende interesse.

Oslo, august 2021
Marianne Teigland

Innhold

Kapittel 1	
Hva er psykiske lidelser?	13
Innledning	13
Om normalitet	14
Det statistiske normalitetsbegrepet	15
Det normative eller kulturrelativistiske normalitetsbegrepet	17
Normalitet i forhold til hensiktsmessighet	18
Normalitet i forhold til å føle seg vel	19
Diagnosesystemer	20
Hovedgruppene av psykiske lidelser	21
Hensikten med å diagnostisere psykiske lidelser	23
Sammenfatning og avsluttende betraktning	24
Referanser	25
Kapittel 2	
Om forekomst av psykiske lidelser i fengsel	27
Innledning	27
Forhold som påvirker forekomsten av psykiske lidelser i fengsel	27
Hvordan påvirker det psykiske helseverntilbudet innsattpopulasjonen?	28
Hvordan straffesystemet sorterer ansvaret mellom justis og helse	30
Skyldevne	31
Straffenedsettelsesbestemmelsene	33
Varetektsfengsling	33
Soningsutsettelse	37
Gjenoptakelse	37
Er det forhold ved psykiske lidelser som høyner risiko for fengselsstraff?.....	38
Undersøkelser av forekomst av psykiske lidelser i fengsler	39
Metodiske overveielser	40
Internasjonale metastudier	41
Norske studier i enkeltfengsler	42
Landsdekkende indirekte studier	43
Tverrsnittsundersøkelser	44

Sammenfatning og avsluttende betraktninger.....	46
Referanser	47
Kapittel 3	
Psykiske reaksjoner på innsettelse.....	51
Innledning	51
Faser i innsettelsesforløpet.....	51
Selvmondsrisiko.....	54
Selvmondsrisiko i fengsel	55
Identifisering av risikofaktorer for selvmord i fengsel.....	56
Hvordan forholde seg til innsatte med selvmondsrisiko.....	57
Eksempel på hvordan en samtale om selvmord kan føres	59
Forebyggende tiltak	61
Selvskading.....	62
Selvskading i fengsel	62
Hvordan forholde seg til innsatte med selvskading	65
Spiseforstyrrelser	65
Sultestreik.....	68
Kasuseksempel på innsatt som sultestreiker.....	68
Psykiske reaksjoner på isolasjon.....	69
Sammenfatning og avsluttende betraktninger.....	72
Referanser	73
Kapittel 4	
Angst, depresjon og mani.....	77
Innledning	77
Angstlidelser	77
Forekomst av angstlidelser	78
Panikk lidelse	79
Fobiske angstlidelser.....	80
Generalisert angstlidelse	80
Tvangslidelse	80
Tilpasningsforstyrrelser.....	81
Angstlidelser i fengsel.....	82
Kasuseksempel på panikk lidelse i fengsel.....	82
Kasuseksempel på tvangslidelse i fengsel.....	83
Kasuseksempel på posttraumatisk stresslidelse i fengsel.....	84
Hvordan forholde seg til innsatte med angstlidelser.....	85
Førstehjelp ved panikkanfall.....	85
Stemningslidelser.....	88
Forekomst av stemningslidelser	89

Depresjon	89
Depresjon i fengsel	90
Kasusbeskrivelse av depresjon i fengsel	91
Hvordan forholde seg til innsatte med depressive lidelser	92
Mani	93
Mani i fengsel	94
Kasusbeskrivelse av mani i fengsel	94
Hvordan forholde seg til innsatte i manisk fase	96
Sammenfatning og avsluttende betraktninger	97
Referanser	97
Kapittel 5	
Psykoselidelser	101
Innledning	101
Hva er psykose?	102
Forekomst av psykoselidelser	102
Schizofreni	103
Forhold som kan ha betydning for utvikling av schizofreni	104
Faser i utviklingsforløpet av schizofreni	106
Varselsymptomer på psykose	106
Psykofasene	108
Tilbakefallsfasen	109
Paranoid psykose – vrangforestillingslidelse	109
Psykose ved rusmiddelmisbruk	110
Delirium	112
Andre psykoselidelser	112
Psykoselidelser i fengsel	113
Kasuseksempel på schizofrenilidelse i fengsel	115
Kasuseksempel på vrangforestillingslidelse i fengsel	116
Hvordan forholde seg til innsatte med psykoselidelser?	118
Behandling	118
Observasjoner av betydning ved psykosemistanke	119
Samtaler med innsatte med psykose	121
Tilrettelegging	122
Sammenfatning og avsluttende betraktninger	123
Referanser	124
Kapittel 6	
Personlighetsforstyrrelser	127
Innledning	127

Hvordan utvikles en personlighet?.....	128
Medfødte egenskaper	128
Temperament	128
Tilknytning.....	129
Selvoppfyllende profetier	130
Personlighet.....	131
Hva er personlighetsforstyrrelse?	132
Kasusbeskrivelser av spesifikke personlighetsforstyrrelser i fengsel.....	134
Kasuseksempel på dyssosial personlighetsforstyrrelse	135
Kasuseksempel på paranoid personlighetsforstyrrelse	136
Kasuseksempel på emosjonell ustabil personlighetsforstyrrelse	138
Kasuseksempel på engstelig (unnvikende) personlighetsforstyrrelse.....	140
Psykopati.....	142
Kjønnforskjeller	144
Hvordan forholde seg til innsatte med personlighetsforstyrrelser?	145
Sammenfatning og avsluttende betraktninger.....	148
Referanser	149
 Kapittel 7	
Psykisk utviklingshemming, ADHD, autisme og Tourettes syndrom.....	151
Innledning	151
Psykisk utviklingshemming.....	152
Forekomst.....	153
Behandling og tilrettelegging.....	153
Psykisk utviklingshemming i fengsel	153
Kasuseksempel på psykisk utviklingshemming i fengsel	155
Hvordan forholde seg til innsatte med psykisk utviklingshemming.....	156
ADHD	157
Forekomst.....	158
Symptomer på ADHD	158
Teoretiske forklaringsmodeller.....	160
Utvikling av ADHD	161
Behandling og tilrettelegging.....	162
ADHD hos fengselsinnsatte.....	162
Kasuseksempel på ADHD i fengsel.....	164
Hvordan forholde seg til innsatte med ADHD	165
Autisme.....	166
Forekomst.....	167
Symptomer på autisme	167
Utvikling av autisme.....	168

Behandling og tilrettelegging	168
Autisme i fengsel	169
Kasuseksempel på autisme i fengsel.....	169
Hvordan forholde seg til innsatte med autisme	171
Tourettes syndrom	172
Forekomst.....	172
Utvikling av Tourettes syndrom	172
Behandling og tilrettelegging	173
Tourettes syndrom i fengsel.....	173
Hvordan forholde seg til innsatte med Tourettes syndrom	173
Sammenfatning og avsluttende betraktninger.....	174
Referanser	174
Kapittel 8	
Håndtering av egne følelser og reaksjoner i møte med innsatte.....	179
Innledning	179
Innføring i begreper om overføring og motoverføring	180
Den profesjonelle rammen.....	181
Relasjonsstil	181
Splitting	183
Påvirkning	184
Hva ansatte selv bringer inn i relasjonen til innsatte	185
Motoverføringsreaksjoner overfor innsatte med personlighetsforstyrrelse	186
Utglijning av grenser mellom innsatte og ansatte	188
Alvorlige grenseoverskridelser	189
Hvordan håndtere motoverføringsreaksjoner.....	190
Sammenfatning og avsluttende betraktninger.....	192
Referanser	192
Kapittel 9	
Organisering og rettslig regulering av tverretattlig samarbeid	195
Innledning	195
Organisering av helsehjelp til innsatte	195
Rett til helsehjelp for fengselsinnsatte	196
Hvordan fungerer organiseringen av psykisk helsevern for innsatte?	197
Kriminalomsorgens ansvar	198
Taushetsplikt i fengsel.....	199
Taushetsplikt for helsepersonell	200
Taushetsplikt ved utarbeidelse av individuell plan og fremtidsplan	200
Unntak fra helsepersonells taushetsplikt	201

Kriminalomsorgens taushetsplikt og opplysningsrett overfor helsepersonell.....	204
Bevisforbud og forvaltningsmessig taushetsplikt	205
Dilemmaer vedrørende taushetsplikt belyst ved høyesterettsdommer	206
Helsepersonells rolle ved restriktive tiltak fra kriminalomsorgen	210
Frivillig og tvungen psykisk helsevern.....	211
Kriminalomsorgen og politiets rolle ved innleggelse på psykiatrisk avdeling.....	211
Er innleggelse i psykisk helsevern mindre aktuelt for fengselsinnsatte?	212
Tvungen psykisk helsevern uten døgnopphold i fengsel.....	213
Helseerklæringer og vitneuttalelser	214
Hvordan løse uenighet mellom helsetjenesten og kriminalomsorgen	215
Sammenfatning og avsluttende betraktninger.....	216
Referanser	216
Stikkord.....	219